

Chiune Sugihara ir Janas Zwartendijkas – Pasaulio Tautų Teisuoliai.

Istorinės peripetijos tarp sovietinių struktūrų, žydų pabėgėlių ir jų gelbėtojų

Straipsnio tikslas – aptarti ir palyginti dviejų diplomatų, Lietuvoje gelbėjusių žydus – Chiune's Sugiharos ir Jano Zwartendijko – veiklą bei pamėginti išsiaiškinti ir atsakyti į pagrindinį klausimą – nuo ko šie diplomatai gelbėjo žydų tautybės pabėgėlius.

Apie japonų konsulo Chiune's Sugiharos – diplomato, išgelbėjusio per 6000 žydų pabėgėlių, veiklą Kaune išleista gana daug įvairios literatūros. Šio diplomato „kauniškuoju“ periodu ypač susidomėta po 1984 m., kai jis Yad Vasheme buvo pripažintas Pasaulio Tautų Teisuoliu. Visgi reikia pažymėti, jog didesnė tų rašinių dalis sėkmingiau galėtų skinti literatūrinius laurus nei pretenduoti į detalius istorinius tyrimus. Atitrūkimas nuo realybės bei elementarių istorijos žinių stoka itin būdinga internetinei Ch. Sugiharos dosjė¹. Tuo tarpu japonų konsulo veiklai skirtos išsamios analizės šiandien dar itin stokojama. Kaip išimtį būtų galima įvardyti profesorius H. Levine darbą².

Per pastaruosius kelerius metus domėjimasis Ch. Sugihara gerokai išaugo ir Lietuvoje. Nors rimtesnės mokslinės apybraižos apie Japonijos konsulato veiklą Kaune, matyt, dar laukia savo eilės ateityje, visgi keletas bandymų nuodugniau patyrinti šį mįslingą diplomato veiklos laikotarpį buvo. Čia derėtų paminėti žurnalisto A. Dargio straips-

nių seriją „Lietuvos ryte“ ir B. Ivanovo straipsnyje iškeltus klausimus³.

Kitas itin svarbus šios „vizų į gyvenimą“ dramos veikėjas, taip pat „sugihariškuoju“ laikotarpiu gyvenęs Kaune, Olandijos atstovas Janas Zwartendijkas. Nors būtent jis buvo pagrindinis ar bent jau vienas pagrindinių šio proceso variklių (žinoma, jei neskaitysime pačių suinteresuotiausiųjų – pabėgėlių), su kurio pagalba žydų pabėgėliams pavyko praverti sovietų pasienio užtvartas – gauti išvykimo vizas ir taip pradėti savo ilgą kelionę Transsibiro magistrale, šiam diplomatui skirta kur kas mažiau dėmesio. Pasaulio Tautų Teisuolio vardas jam buvo suteiktas praėjus dvejiems metams po Ch. Sugiharos pasaulinio pripažinimo ir dviem dešimtmečiams po jo paties mirties.

Abu šie diplomatai tapo pasaulinio masto istorinėmis asmenybėmis, nes savo veikla išgelbėjo kelis tūkstančius žydų tautybės žmonių. Tokie pasakymai kaip „gelbėti žydus“ ar suteikti jiems „vizas į gyvenimą“ labai natūraliai ir iš pirmo žvilgsnio net noriai šliejasi prie holokausto temos. Juolab kad tokias mintis lyg ir paskatina tų įvykių liudytojos Y. Sugiharos prisiminimai. Ch. Sugiharos našlė labai vaizdžiai piešia pronacistinio Kauno vaizdą, net prisimena priešais konsulato pastatą buvusį parką, ant kurio vartų kabėjo užrašas, draudęs ten vaikščioti žydams⁴.

Tokie „romantiniai“ nukrypimai būdingi ne tik šiai autorei. Ch. Sugiharos sūnus Hiroki Sugihara savo atsiminimų knygos pavadinime vienareikšmiškai teigia, kad jo tėvas gelbėjo žydus per holokaustą⁵. Dar daugiau keistenybių galima rasti šimtuose interneto puslapių.

Vertėtų atkreipti dėmesį į sąvokų „gelbėti“ ir „išgelbėti“ skirtumus, ir ne tik gramatinę prasme. Nors, žiūrint iš šiandienos perspektyvos, būtų galima daug diskutuoti aptariamo žydų pabėgėlių išgelbėjimo tema, neretai nuklystant į gilius filosofinius apmąstymus ar bandant susieti šiuos įvykius su holokaustu, manytume, jog dėl tos pačios priežasties – mūsų, t. y. žmonių, žinančių, kas įvyko Antrojo pasaulinio karo metais, istorinės patirties būtų ne visai teisinga gilintis į šią problemą. Todėl daugiau kalbėsime ne apie išgelbėjimą, kaip galutinį rezultatą, bet apie gelbėjimą bei jį skatinusias ar lėmusias priežastis.

Pirmiausia pamėginsime nuodugniau pagvildinti keletą klausimų, atsakymai į kuriuos bent jau hipotetiškai turėtų padėti suvokti tuometinę pabėgėlių padėtį Lietuvoje, jų santykį su vietos valdžios institucijomis (tiek iki 1940 m. birželio 15 d., tiek ir po jos). Galiausiai tik išanalizavę tų dienų realijas galėtume priartėti ir prie jau minėtų dviejų diplomatų indėlio, pasukusio pabėgėlių likimus visiškai skirtinga linkme. Taigi klausimai būtų tokie: 1) kokią misiją Lietuvoje atliko šie diplomatai? 2) kas buvo 1939–1940 m. į Lietuvą atvykę žydų pabėgėliai? ir 3) koks buvo sovietinių pareigūnų santykis su išvykstančiais?

Prieš pradedant gilintis į Ch. Sugiharos ir J. Zwartendijko diplomatinės veiklos peripetijas, reikėtų konstatuoti, jog profesionalus diplomatas buvo tik vienas iš jų. Ch. Su-

gihara, kaip palyginus jaunas ir perspektyvus japonų diplomatas, 1939 m. rudenį buvo paskirtas į Kauną, tuo metu itin patogų visų užsienio žvalgybų darbuotojams forpostą permainingame Europos geopolitinių santykių teatre. Japonų konsulas laisvai kalbėjo rusiškai, todėl atvykęs į Lietuvą galėjo be didesnių kliūčių bendrauti su vietos valdžios atstovais, spaudos oficiozais⁶. Molotovo–Ribbentropo paktas Japonijai, matyt, buvo netikėtas posūkis jos užsienio politikoje, nes labai greitai po jo pasirašymo nutarta čia, t. y. Kaune, įkurti konsulatą. Tiesa, oficiali to priežastis buvo Lietuvos ir Japonijos ekonominių santykių plėtra⁷. Tačiau reikia manyti, jog tikroji japonų konsulo paskyrimo priežastis – rinkti informaciją apie kokybiškai naujus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos tarpusavio santykius, jų draugystę bei jos padarinius prasidėjusiose Europos dalybose – buvo tik vieša paslaptis. Tuo tarpu J. Zwartendijkas olandų konsulu tapo daugiau nei atsitiktinai. Iki tol jis buvo olandų kompanijos „Philips“ atstovas Lietuvoje ir su diplomatinėmis savo ar užsienio šalių tarnybomis galėjo turėti daugiausia verslo kontaktų. Padėtis pasikeitė, kai 1940 m. gegužę Vokietija pradėjo karo veiksmus prieš Olandiją. Olandijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Baltijos šalims L. P. J. de Dekeris atšaukė iki tol ėjusį konsulo pareigas olandų diplomata iš einamųjų pareigų dėl jo žmonos provokiškų pažiūrų. Rygoje rezidavęs L. P. J. de Dekeris birželio viduryje paprašė J. Zwartendijko bent laikinai eiti Olandijos konsulo pareigas Lietuvoje⁸. Taip šis verslo pasaulio atstovas, jau metus laiko gyvenantis Kaune, be visa ko, tapo ir diplomatu*.

1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjus karo veiksams, labai greitai Lietuvą užplūdo pa-

* J. Zwartendijkas neturėjo diplomato paso.

bėgėliai. Apskritai karo veiksmų apimtose teritorijose itin suaktyvėjo migracijos procesas. Karo pabėgėliai sudarė nepaprastai margą daugiasluoksnią masę, tarp jų didelė dalis – žydų tautybės pabėgėliai. Vokietijai užpuolus Lenkiją, dalis Lenkijoje gyvenusių žydų ėmė trauktis rytų kryptimi, kuo toliau nuo artėjančios vokiečių kariuomenės. Sovietinis „laisvės demaršas“ į Vakarų Ukrainą ir Baltarusiją, prasidėjęs 1939 m. rugsėjo 17 d., kuriam laikui pristabdė žydų pabėgėlių traukimąsi į Lenkijos rytinę dalį. Po Molotovo–Ribbentropo pakto pasirašymo iš daugiau kaip 3 mln. ikikarinėje Lenkijoje gyvenusių žydų 1,8 mln. liko reicho okupuotoje dalyje, 1,5 mln. galėjo „tikėtis“ tapti sovietiniais piliečiais. Prie pastarųjų reikėtų priskaičiuoti ir maždaug 300 tūkst. minėtų pabėgėlių⁹. Vargu ar būtų įmanoma tiksliai nustatyti Sovietų Sąjungai atitekusių rytinę Lenkijos dalį pasiekusių žydų socialinį spektrą; visgi galima daryti prielaidą, jog jis galėjo būti daug margesnis nei tų pabėgėlių, kurie pasitraukė į Vilniaus kraštą vos pasigirdus pirmiesiems gandams, jog ši teritorijos dalis bus prijungta prie Lietuvos. Nesvarbu kokių tikslų ar siekių genami pastarieji pabėgėliai pasiekė Vilnių, juos vienijo bendras bruožas – visi jie atvyko iš sovietų užimtų teritorijų. Būtina konstatuoti, kad minėtos kategorijos pabėgėliams jau nebe grėsė nacių pavojus, todėl jų pasitraukimo į Lietuvą priežastimi galėtų būti iš pirmo žvilgsnio elementarus paaiškinimas – jų anaip tol netenkino sovietų siūlomo gyvenimo perspektyva. Į Lietuvą atvykę žydai gan smarkiai skyrėsi nuo įprastinių karo pabėgėlių socialine padėtimi. Iš daugiau kaip 10 tūkst. iki 1940 m. kovo Vilniuje užsiregistravusių pabėgėlių dauguma buvo suaugę vyrai – jų buvo apie 7,5 tūkst., moterų – apie 2 tūkst., galiausiai vaikų tebuvo maždaug 500¹⁰. Taigi matyti, jog šeimos sudarė labai nedidelį procentą žydų pabėgėlių. Iš tiesų

toks kiek neįprastas pabėgėlių vienalytiškumas amžiaus atžvilgiu gan nesunkiai paaiškinamas – dauguma jų buvo ješivų studentai. Tarpukario Lenkija garsėjo pasaulinio masto žydų religinėmis mokyklomis – ješivomis. Į Miro, Radino, Lomžos, Kameneco, Gardino, Pinsko ješivas iki karo studijuoti religinių mokslų žydų jaunuoliai atvykdavo iš viso pasaulio. Visiškai natūralu, jog religiją studijuojantys studentai ir jų dėstytojai iš sovietų negalėjo tikėtis nieko gero. Todėl pradėjus sklisti žinioms, kad Vilnius bus prijungtas prie nepriklausomos ir neutralios Lietuvos, dauguma jų savo būsimą maršrutą siejo būtent su „Lietuvos Jeruzale“. Pirmieji Vilnių 1939 m. spalio 14 d. pasiekė Klecko ješivos studentai¹¹. Spalio 16 d. į Vilnių atvyko Miro ješiva¹². 1939 m. spalio 28 d. Vilniaus kraštą prijungus prie Lietuvos, lapkričio pirmoje pusėje buvo nustatyta nauja Lietuvos ir Sovietų Sąjungos siena, kurią kirsti darėsi vis sunkiau. 1939 m. lapkritį sovietų okupuotose teritorijose buvo paskelbta registracija sovietinei pilietybei gauti. Reikia manyti, jog tai dar labiau pakaitino ir taip besirengiančių palikti sovietinį „rojų“ žydų emigracines nuotaikas. Didelę į Lietuvą atvykstančių žydų pabėgėlių dalį sudarė sionistai. Rytinėse ikikarinės Lenkijos teritorijose jie buvo mokomi įvairiausių ūkio darbų prieš išvykstant į Palestiną¹³. Sovietinių struktūrų požiūris į sionizmą buvo vienareikšmiškai neigiamas, todėl visiškai natūralu, jog jaunuoliai, kurie jau buvo atkirsti nuo savo šeimų, gavę nurodymus iš koordinacinių komitetų, atvyko į Vilnių¹⁴. Net ir sugriežtinus pasienio kontrolę, pabėgėlių srautas į Lietuvą nenutrūko iki pat 1940 m. birželio.

Nė viename iki šiol pasirodžiusiame darbe apie Ch. Sugiharą neteko skaityti, kad jis būtų išdavęs Japonijos vizas žydų pabėgėliams iki 1940 m. birželio mėn. (J. Zwartendijkas to padaryti negalėjo dėl paprasčiausios

priežasties – kaip jau minėjome, jis konsulo pareigas pradėjo eiti tik nuo 1940 m. birželio.) Būtų neteisinga kategoriškai teigti, jog Ch. Sugihara neišdavė nė vienos japoniškos vizos iki sovietų okupacijos, todėl tokios galimybės neatmetame. Tačiau visiškai aišku, jog net ir hipotetiškai iki 1940 m. vasaros išduotų vizų skaičius nė iš tolo negalėjo prilygti tam bumui*, kuris prasidėjo 1940 m. liepos mėn. Todėl galime daryti išvadą, jog besirengiantiems emigruoti anuomet Lietuvoje gyvenusiems žydams niekas jokių kliūčių nedarė ar bent jau aplink nebuvo geresnių pasirinkimo variantų. Tuo tarpu padėtis iš esmės pasikeitė po 1940 m. birželio 15 d. Antrą kartą patekę sovietų įtakon žydų pabėgėliai buvo suinteresuoti kuo greičiau – per pirmus mėnesius, kol sienos dar atviros – išvykti iš aneksuojamos Lietuvos. Išvykstančiųjų į Palestiną ir JAV ir dabar buvo daugiausia, tačiau spaudžiant kvotoms ir ypač laiko terminams imta ieškoti alternatyvių būdų, kaip palikti nepriklausomybės netekusią Lietuvą.

Pirmųjų J. Zwartendijko ir Ch. Sugiharos vizų išdavimo aplinkybes nuodugniai aptarė tyrinėtojai, bandę išsiaiškinti, koku būdu tos vizos galėjo būti išduotos. Šis klausimas jau gana plačiai nušviestas.

Idomu tai, jog Olandijos kolonijos anaipatol nebuvo „balta dėmė“ lietuviškomis institucijoms. Vokietijai okupavus Olandiją, pastarosios ambasadorius Baltijos šalyse L. P. J. de Dekeris Lietuvos užsienio reikalų ministerijai nusiuntė keletą notų. Jose buvo siūloma plėtoti ekonominius santykius su olandų kolonijomis, tarp kurių minėtos Kurakao ir Surinamas¹⁵. Sunku pasakyti, ar po to buvo užmegzti glaudesni santykiai su šiomis Olandijos kolonijomis. Tačiau svarbu tai, jog J. Zwartendijko išduodamų vizų galutinis atvykimo taškas – Olandų Indija bu-

vo pažįstamas Lietuvos pareigūnams iš oficialių Olandijos pareigūnų praktiškai mūsų aptariamų įvykių išvakarėse. Galime hipotetiškai manyti, jog po kelių mėnesių sovietams perimant lietuviškas institucijas savo žinion, minėti dokumentai nebuvo visiškai užmiršti. Tokiomis aplinkybėmis J. Zwartendijko ir Ch. Sugiharos išduodamų vizų skaičius galėjo sukelti mažesnę įtarumą ar sovietinių saugumo pareigūnų priekabiavimą negu tuo atveju, jei pastarieji apie vokiečių okupuotos Olandijos kolonijas nebūtų nieko girdėję.

Taigi pirmosios J. Zwartendijko ir Ch. Sugiharos vizos buvo išduotos liepos viduryje. Ši žinia greitai pasklido tarp žydų pabėgėlių ir vizos netrukus tapo itin populiarios. Per gana trumpą laiko tarpą – vizos buvo išdavinėjamos šiek tiek ilgiau nei mėnesį – norintiems emigruoti žydams buvo išduota daugiau nei 2 tūkst. vizų. Tad pagrįstai galima teigti, kad žydus kuo skubiau išvykti iš Lietuvos skatino ne tiek antisemitinė Vokietijos politika bei jos apraiškos okupuotoje Lenkijos dalyje (nors to nebūtų galima kategoriškai atmesti), o čia pat, Lietuvoje, vykstantys įvykiai. Sovietizuojamos Lietuvos perspektyvos, matyt, nė kiek netenkino jau minėtų žydų pabėgėlių, ypač prisimenant kiek išskirtiną emigravusių žydų statusą lyginant juos su visais Lietuvos žydais. Hipotezę, kad emigravusieji bėgo būtent nuo sovietinės ateities, sustiprina ir įvykių, prasidėjusių nuo Antrojo pasaulinio karo pradžios iki Lietuvos okupacijos, eiga. Matant, kaip sėkmingai rutuliojasi naujų partnerių draugystė – pasidalijama Lenkija, Baltijos šalys darosi vis labiau priklausomos nuo Maskvos, kol galiausiai netenka net ir fiktyvios nepriklausomybės – vargu ar kas galėjo manyti, jog taip greitai kils naujas konfliktas. Tokiai nuomonei formuo-

* Taip buvo vadinama emigracija į Palestiną.

tis daug padėjo ir tuometinė spauda, kuri daug dėmesio skyrė tuo metu šiltiems Vokietijos ir SSRS santykiams.

Manytume, jog J. Zwartendijkas ir Ch. Sugihara gelbėjo žydus ne nuo nacių režimo, kuris netrukus tapo bemaž 200 tūkst. Lietuvos žydų mirties kaltininku, bet nuo tuometinių nacių sąjungininkų – sovietų. Dėl to šių diplomatų žygdarbis anaipol nesumenkėja. Žinant sovietinės nomenklatūros požiūrį į sionistinį sąjūdį bei ortodoksines žydų organizacijas, galima manyti, jog priklausymas joms įsibėgėjus sovietiniams pertvarkymams būtų pasibaigęs dar vienu procesu „liaudies priešams“. Etiniais sumetimais to sąmoningai nesiimsime lyginti su holokausto įvykiais.

Kaip jau minėta, J. Zwartendijkas ir Ch. Sugihara buvo kaip alternatyva tiems, kurie negavo vizų į Palestiną ir JAV. Tačiau įdomu tai, jog nei JAV, nei britų ambasadų tarnautojai, dirbę tuo metu Lietuvoje, nebuvo pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais. Tai galima paaiškinti gan griežtomis Yad Vashemo nustatytomis taisyklėmis. Žmogus gali būti pripažintas Teisuoliu, jei gelbėdamas žydus rizikavo savo gyvybe, laisve ir saugumu¹⁶. Tad natūraliai kyla klausimas, kuo gi rizikavo J. Zwartendijkas ir Ch. Sugihara? Galima daryti prielaidą, jog išduodami vizas jie uždegė „žalią šviesą“ žydų emigracijai rytų kryptimi. Kitaip tariant, potencialūs „liaudies priešai“ nekliudomi galėjo keliauti per visą Sovietų Sąjungos teritoriją iki pat Vladivostoko. Tačiau nereikia užmiršti, jog būsimieji emigrantai, gavę J. Zwartendijko ir Ch. Sugiharos vizas, turėjo gauti išvykimo vizą ir iš sovietų. Tuo tikslu kiekvieno tokio „užsakovo“ byla būdavo patikrinama saugumo tarnybų ir tik jei nekildavo didesnių įtarimų, žmogus galėdavo išvykti. Juolab net iškilus kokiam nors nesusipratimui Ch. Sugihara buvo užsitikrinęs diplomato neliečiamybę. Į kiek keblėnę padėtį būtų patekęs J. Zwartendijkas, kuris, kaip jau minėta, diplomato statuso neturėjo. Apie galimą pavojų, grėsusį tuo metu

šiems diplomatams iš vokiečių pusės, taip pat sunkoka kalbėti. Priešingu atveju vargu ar Ch. Sugihara iš Kauno būtų vykęs į Berlyną. Beje, net ir Ch. Sugiharos našlė mini, jog visur jie buvo maloniai priimami, o Ch. Sugihara netgi viešai ginčijosi su Joachimumu von Ribbentropu¹⁷. J. Zwartendijkas, išskyrus laikotarpį, kai jis gyveno Kaune, likusį Olandijos okupacijos laiką praleido tėvynėje. Neteiko aptikti žinių, kad jo išduotos vizos vienaip ar kitaip jam būtų pakenkusios. Tad kokia gi šio klausimo oficialioji versija? Ch. Sugiharai Pasaulio Tautų Teisuolio vardas, kaip minėta, buvo suteiktas 1984 m., t. y. likus dvejiems metams iki jo mirties, arba praėjus 44 metams nuo aptariamų įvykių. Ch. Sugihara buvo pripažintas tinkamu, nes pasibaigus karui buvo atleistas iš Japonijos diplomatinio korpuso neva dėl Kaune išduotų tranzitinių vizų. Tačiau esama nuomonių, jog Ch. Sugihara buvo atleistas iš pareigų todėl, kad pralaimėjusiai karą Japonijai trūko lėšų ir nebuvo poreikio išlaikyti tokį didelį diplomatinį korpusą¹⁸. Būtų galima net teigti, jog J. Zwartendijkas kur kas labiau rizikavo nei Ch. Sugihara. Žinant nacių požiūrį į žydus bei įvertinant tą aplinkybę, kad J. Zwartendijkas iš Kauno vyko į vokiečių okupuotą Olandiją, galima pagrįstai teigti, jog šis žmogus, iškilus vizų istorijai į viešumą, būtų nukentėjęs. Kita vertus, nereikia užmiršti, jog iki 1941 m. vasaros masiniai ekscesai nebuvo vykdomi, o okupavus vokiečiams Lenkiją spauda rašė apie kuriamą žydų valstybę Liubline¹⁹. Teisingiausia, matyt, būtų palikti šią problemą atvirą ateities tyrimams, juolab kad pats žydų pabėgėlių gelbėjimas čia net ne-kvestionuojamas.

Teko skaityti ne vieną straipsnį, kuriame minima, jog uždarius visas užsienio atstovybes Kaune vieninteliam Ch. Sugiharai buvo leista likti šiek tiek ilgesniam laikotarpiui, kurį jis neva panaudojo tranzitinėms vizoms išduoti. Visgi minėta aplinkybė šiek tiek prasilenkia su istorine realybe. 1940 m. liepą už-

sienio atstovybės buvo paprašytos palikti Kauną iki rugpjūčio vidurio. Greičiausiai toks terminas net sovietams pasirodė per trumpas, nes dėl tokios skubos kilus pasiuntinybių bei konsulatų nepasitenkinimo bangai, jie išvykimo datą nukėlė į rugsėjo 1 d. Tačiau šiuo atveju buvo padarytos kelios išimtys – Japonijos konsulatui, Didžiosios Britanijos, JAV ir Prancūzijos pasiuntinybėms terminas buvo pratęstas iki rugsėjo 5 d.²⁰ Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos pasiuntiniai tai galėjo argumentuoti sunkumais, kylančiais dėl tranzitinių vizų iš Vokietijos. Kaip tokius prašymus grindė JAV ir Japonijos atstovai, šiandien atsakyti sunku, nors pačios esmės tai nekeistų. Įdomiausia tai, jog dėl Japonijos konsulo paskutinių dienų, praleistų Kaune, atrodo, nesutariama iki šiol. Istoriofrafijoje galima rasti įvairiausių datų: pradedant rugpjūčio 2 d., kai neva vienintelis Ch. Sugihara gavo leidimą dar kurį laiką dirbti²¹, iki rugpjūčio 31-osios – konsulato uždarymo dienos²². Tuo tarpu Holokausto memorialinio muziejaus pateiktame Ch. Sugiharos išduotų vizų sąrašė paskutinės vizos datuojamos rugpjūčio 26 d.²³ Natūraliai kylantis klausimas, kodėl tokiu atveju vizos nebuvo išduodamos iki rugsėjo 5 d., paliekamas ateities tyrimams.

IŠVADOS

Turėdami omenyje tuometinę vidaus padėtį Lietuvoje bei galimus tarptautinių įvykių at-

garsius vidaus gyvenime, manome, kad diplomatai Ch. Sugihara ir J. Zwartendijkas neginčijamai prisidėjo prie žydų tautybės žmonių gelbėjimo nuo *sovietinių represinių struktūrų*. Vilniaus kraštą prijungus prie Lietuvos Respublikos, 1939 m. rudenį apie 10 tūkst. žydų karo pabėgėlių Lietuvoje rado laikiną prieglobstį. Didelę į Lietuvą atvykstančių žydų pabėgėlių dalį sudarė ješivų studentai ir sionistai. Kadangi sovietinių struktūrų požiūris į sionizmą buvo vienareikšmiškai neigiamas, Lietuva kaip nepriklausoma valstybė jiems buvo vienintelis racionalus pasirinkimas. 1940 m. birželio mėn. sovietams okupavus Lietuvos Respubliką, pasikartojo 1939 m. rudens situacija ir jau kartą pasitraukusiems nuo sovietinio „rojaus“ žydų pabėgėliams teko ieškoti naujų kelių. Be J. Zwartendijko ir Ch. Sugiharos solidarumo bei pagalbos dauguma šių žmonių net susiklosčius palankiausiomis aplinkybėms būtų buvę ištremti į Sovietų Sąjungos gilumą.

Kiek plačiau buvo aptarti, mūsų nuomone, nepagrįstai „nustumto į šalį“ ir primiršto J. Zwartendijko nuopelnai pabėgėlių gelbėjimo istorijoje. J. Zwartendijkas, kuris netiesiogiai buvo vienas iš šio proceso katalizatorių, atliko pagrindinės grandies vaidmenį. Nereikėtų užmiršti, jog be Kurakao ir Surinamo vizų Ch. Sugihara taip pat nebūtų galėjęs padėti pabėgėliams, nes norint gauti tranzitines Japonijos, kaip, beje, ir bet kurios kitos šalies vizas, reikėjo parodyti spaudą pase su nurodyta galinės kelionės šalies viza.

Nuorodos

¹ Antai iš 1248 puslapių, skirtų Ch. Sugiharai, kuriuos siūlo Google paieškos sistema, absoliuti dauguma vaizduoja Sugiharą kaip diplomata, dirbusį nacių okupuotame Kaune. Dėl šios priežasties neretai šis japonų diplomatas vadinamas „japonų Šindleriu“.

² H. Levine, *In Search of Sugihara: The Elusive Japanese Diplomat Who Risked His Life to Rescue 10,000 Jews from the Holocaust*, Boston, 1996.

³ B. Ivanovas, „Chiune (Sempo) Sugiharos veiklos Kaune 1939–1940 m. probleminiai aspektai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 1(9), p. 7–14.

⁴ Y. Sugihara, *Visas for Life*, San Francisco, 1995, p. 4.

⁵ H. Sugihara, *Puppe's Story: Five Years – Old Child's Remembrance of His Father's Remarkable Rescue of 6000 Jewish Refugees During the Holocaust*, Sacramento, 1996.

⁶ *Sekmadienis*, 1939, lapkričio 12, Nr. 46.

⁷ Ibid.

⁸ J. Zwartendijk, *J. Zwartendijk His Activities as Dutch Consul in Lithuania, 1940*, Tucson, 1998. Sugiharos fondo „Diplomatai už gyvybę“ archyvas.

⁹ *Flight and Rescue*, Washington, 2000, p. 8.

¹⁰ D. Levin, *The Lesser of Two Evils*, Philadelphia, 1995, p. 200.

¹¹ E. Zuroff, *Rescue Via the far East: the Attempt to Save Polish Rabbis and Yeshivah Students, 1939–1940*, Sugiharos fondo „Diplomatai už gyvybę“ archyvas.

¹² Ibid.

¹³ *Flight and Rescue*, p. 21; taip pat Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 737, ap. 9, b. 348, l. 5.

¹⁴ *Flight and Rescue*, p. 21.

¹⁵ LCVA, f. R-1019, ap. 55, b. 10, l. 9–12.

¹⁶ E. Heppner, *Justice for Angel of Curacao*, Sugiharos fondo „Diplomatai už gyvybę“ archyvas.

¹⁷ Y. Sugihara, op. cit., p. 59.

¹⁸ B. Ivanovas, op. cit., p. 12.

¹⁹ *Lietuvos aidas*, 1939, lapkričio 21.

²⁰ LCVA, f. R-1019, ap. 1, b. 2, l. 9.

²¹ B. Ivanovas, op. cit., p. 12.

²² *Flight and Rescue*, p. 70.

²³ H. Levine, op. cit., p. 153.

Gauta 2003 06 17
„Sugiharos fondas –
diplomatai už gyvybę“
sugihara@takas.lt

Simonas Strelcovas

CHIUNE SUGIHARA AND JAN ZWARTENDIJK: THE RIGHTEOUS OF THE WORLD NATIONS HISTORICAL PERIPETIAS AMONG SOVIET STRUCTURES, JEWISH REFUGEES AND THEIR REDEEMERS

Summary

The article is devoted to representatives of two foreign countries, to the Consul of Japan Chiune Sugihara, and to the Consul of the Netherlands in interim Jan Zwartendijk, their activities in Kaunas, in the summer 1940 and their relations with the Jewish war refugees. Both diplomats became the historical personalities recognized on the world level since due to their activities they rescued several thousands of people of Jewish origin.

On 1 September 1939, after the military actions had been launched, Lithuania was soon flooded with refugees. The war refugees who came to Lithuania comprised of a diverse and multi-layer host much of which was formed of refugees of Jewish origin. The Jews looking for shelter in Lithuania contrasted from other ordinary war refugees in their social status. Majority of more than 10 thousand refugees who had registered in Vilnius by March 1940 were adult men and 75 percent of them accounted for Jews. Such a little unusual symbiosis in the refugees age and gender can be explained that majority of them were yeshivas students. Soviet structures held an unambiguous negative attitude towards Sionizm and Jewish religious schools. Consequently, one may make a presumption

that Jews were fleeing the eastern territories occupied by the Soviets namely because of this reason.

The first visas issued by Chiune Sugihara and Jan Zwartendijk were given out in mid July 1940. After this news spread among the Jewish refugees, they became immensely popular. During a considerably short period – visas were being issued for a little more than a month – those Jews willing to emigrate were issued more than 2 thousand visas. This is how about 6 thousand Jews were rescued.

The article also discusses the role of the Soviet structures. The future emigrants having been issued Chiune Sugihara's and Jan Zwartendijk's visas had also to get departure visa from the Soviets. With this purpose, every "candidate's" case were checked by the security services, and only if there were no bigger suspicions, the person would be allowed to leave the country. Therefore, the question of recognizing those two diplomats as the righteous of the World nations is very natural. In any case, the article does not question importance of the work done by Chiune Sugihara and Jan Zwartendijk. This article is only an attempt to say that history, and maybe – its achievements – is more complex than it might seem at first sight.